

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРИЧНОЇ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В Україні на часі розробка новітніх технологій навчання у вищій школі. У статті йдеться про значні можливості курсу історії мови для формування потреби глибоко проникати в суть явищ та процесів, які спостережено в мові на різних етапах її формування.

Ключові слова: технологія навчання, українська мова, історія української мови, історична граматики.

Contemporary effective technologies of education are developing in Ukraine. The paper explores the possibilities of the course "History of the Ukrainian language" for the formation of the learners' insight into the language processes and phenomena which took place at different stages of the language development.

Key words: technologies of instruction, the Ukrainian language, history of the Ukrainian language, historical grammar.

Українське суспільство вступило в постіндустріальний період свого поступу, коли чи не головною ознакою його розвиненості постають якісні й кількісні ознаки, пов'язані з інформаційним забезпеченням. Оскільки інформація, знання, швидкість їхнього одержання, обробки й упровадження посідають пріоритетні позиції в характеристиці рівня розвитку економіки й культури нації, то актуалізуються питання методики роботи з інформацією як об'єктом пошуку, опрацювання, впровадження, продукування.

Постановка проблеми. Мова є основним засобом комунікації, а значить – засобом оформлення, «оприлюднення» (передачі) і збереження інформації. Відтак усвідомлення місця й ролі мовної освіти загалом й історичної мовної освіти зокрема на нинішньому етапі розвитку українського суспільства є важливою проблемою дидактики й методики вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика викладання мови у вищій школі тільки в останні роки привертає увагу дослідників, та й то в основному через унесення до навчальних планів обов'язкової дисципліни «українська мова за професійним спілкуванням» (до цього – «ділова українська мова», «фахова українська мова» тощо). Особливості викладання мовних курсів історичного характеру – старослов'янської мови, історичної граматики, історії української літературної мови, історії лінгвістичних учень – практично ніколи не були фактом особливого наукового зацікавлення. В останні роки привернула увагу розлога стаття Ж.В. Колоїз «Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника» [1], в якій обґрунтовано теоретичні й практичні завдання вивчення курсу, щедро проілюстровані мовними фактами різних етапів розвитку української мови.

Крім того, автор пропонованої тут статті ще 2000 року запропонував для обговорення проблему формування лінгвістичного мислення на вишівських заняттях з історії української мови [2], а нещодавно поділився власним баченням місця навчальних курсів історичного мовного циклу в підготовці філологів в Україні [3].

Мета статті. У цій роботі спробуємо показати деякі способи формування вміння науково аргументувати ті чи ті факти сучасної мови з позицій їхнього походження. Якраз уміння бути переконливим є однією з ознак професіоналізму вчителя-словесника.

Виклад основного матеріалу. Історична фонетика та історична морфологія й синтаксис зазвичай у вищій школі вивчаються в межах одного навчального курсу, який в традиціях української дидактики називають «історична граматика». Він належить до складних в опануванні, оскільки його успішне вивчення можливе тільки за наявності стійких знань зі шкільного курсу української мови, усвідомленого засвоєння вступу до мовознавства, старослов'янської мови, української діалектології. Сучасна українська мова – це об'ємна навчальна дисципліна, яка в педагогічних ВНЗ викладається впродовж трьох років, а тому в переважній більшості випадків не може бути підґрунтям для історичної граматики. Швидше навпаки: знання історії тих чи тих мовних явищ є запорукою їхнього кваліфікованого історичного коментування [1: 240].

Переконливий історичний коментар до будь-якого факту сучасної української мови засвідчує розуміння студентом витоків явища, етапів його розвитку, закономірних чи аналогічних змін. Разом з тим, він показує вміння логічно, послідовно будувати висловлювання на лінгвістичну тему, а значить – демонструє навички лінгвістичного мислення. Усвідомлення того, що вчиш, є запорукою міцності знань, передумовою майбутнього професіоналізму.

Однією з найбільш плідних форм роботи розвивального характеру є **розв'язування лінгвістичних задач**. Їх зазвичай пропонують до виконання тоді, коли хочуть перевірити якість вивченого раніше, коли спонукають шукати інші, часто сховані шляхи здобуття нових знань, коли заохочують до досліджень в царині історії мови.

Саме поняття «лінгвістична задача» в практиці викладачів-мовників закріпилося за низкою різних за формою та змістом завдань. Це можуть бути проблемні питання, які потребують від студента вибрати найбільш переконливу позицію серед кількох різних; це можуть бути вправи, в яких мовні одиниці підібрані для різноманітних узагальнень про якесь мовне явище чи процес. Обов'язковою є наявність кількакровокового алгоритму для доведення результату, тобто мислительної операції аналітико-синтезувального характеру.

На жаль, наші посібники з історії мови частіше пропонують завдання репродуктивного характеру на зразок: знайти конкретні мовні явища (наприклад, слова, в яких відбито наслідки палаталізацій задньоязикових; дієслова у формі минулого часу тощо); зробити морфологічний чи синтаксичний аналіз і т. ін. Не применшуючи плідності такого виду вправ, наголошуємо на розвивальній цінності лінгвістичних задач. Пропонуємо їхні зразки до різних розділів курсу історичної граматики.

Вступ

1. Поміркуйте, у який період могли проникнути у фінську мову такі слов'янізми: *palttina* – *полотно*, *arti* – *рать*, *korsta* – *короста*. Зробіть висновок про те, до якого джерела вивчення української мови можна віднести запропоновані приклади.

2. Чому сучасна українська літературна мова є одним із джерел вивчення мови на попередніх етапах її розвитку?

Історична фонетика

1. Доведіть, що в словах *озеро*, *молоко*, *око*, *нога*, *боротися*, *Ольга*, *вихор*, *сон*, *чотири* фонема /o/ має різне походження.

2. Поясніть, яка з форм витворилася закономірно, а яка віддзеркалює інші (вказіть які) процеси: *брови – чорнобривці, дрова – дривітня, кров – кривавий*.

3. Чи однакова за походженням фонема /e/ в словах: *день, вітер, ера, шестеро*. Поясніть свій висновок. Доберіть однотипні приклади.

Історична морфологія

1. Чому сучасні іменники І відміни м'якої групи в родовому відмінку множини мають різні закінчення: *статей, земель, суддів*?

2. Чому дієслова *читати, носити* та *їсти* мають різні особові закінчення?

3. Як ви можете прокоментувати думку, що лексико-семантична група числівників уніфікувала свою морфологічну структуру шляхом нейтралізації граматичних ознак, успадкованих від іменників і прикметників?

Історичний синтаксис

1. Стосовно одного з синтаксичних явищ в історії української мови існує термін «давальний самостійний». Чому цей давальний – самостійний? А зараз давальний – не самостійний?

2. На прикладі синтаксичних позицій доведіть історичну близькість називного і кличного відмінка іменника української мови.

Частина вчителів і викладачів вищої школи вважають тест тільки формою роботи відтворювального характеру. Крім того, багато хто нарікає на те, що частина учнів і студентів просто вгадує відповіді, не знаючи матеріалу. Але мало хто задумується над тим, що й вивчене правило, не є переконливою ознакою знань мовного матеріалу чи мови: заучене твердження – це не мова, а її опис. Грамотно ж складені тести, різної форми і різного змісту, уможливають і перевірку вивченого, й спостереження за зростанням обсягу засвоєного та за умінням бачити зв'язки між мовними одиницями різних рівнів.

На нашу думку, найбільш плідними в окресленій в цій статті проблемі є тести на знаходження відповідностей. По-перше, вони дають можливість з'ясувати в межах одного завдання, наскільки студент орієнтується в кількох мовних явищах чи процесах. Наприклад, характерна ознака української мови – іковість - постала в результаті кількох змін, які відбувалися в різні історичні епохи, в них було втягнуто різні староукраїнські фонемні, які різними шляхами і в неоднаковий час перетворилися у фонему /i/. На заняттях з історичної фонетики теми «Занепад і вокалізація зредукованих», «Історична доля праслов'янського h», «Історія праслов'янських И та Ъ» тощо розглядаються не в один час, а тому в пам'яті не всіх студентів складається цілісна «мозаїка» походження української фонемі /i/. Запропоновані нижче тестові вправи допомагають узагальнити вивчене і підвести до бажаного висновку.

1. Відшукайте відповідники походження української фонемі /i/

1. ім'я, і, інколи А з давнього h
2. ліс, сіно, дід Б з давнього e
3. річ, піч, осінь В з давнього o
4. стіл, віл, сніп Г з давнього И

2. Відшукайте відповідники походженням фонемі /и/

1. синій, лихо, сито А з давнього Ъ
2. сир, син, мудрий Б на місці давніх слабких ъ,ь
3. глитати, дригоніти, кривавий В на місці давнього И
4. шия, мико, вию Г на місці редукованих И, Ъ

По-друге, тести на відповідність, спонукають студента до аналітичної діяльності. Щоб правильно відповісти на поставлене питання, треба одні знання виокремити на тлі інших, знайти зайве в запропонованому (якщо це закладено), відшукати власне відповідності.

Спробуємо проілюструвати цю перевагу тестового контролю на прикладі завдань з історичної морфології. Однією з найскладніших для усвідомлення є тема «Історія становлення дієслова як частини мови», оскільки за історичний період формування українська система дієслівних форм зазнала суттєвих змін. «Розтягнуте» в часі вивчення особових та іменних дієслів староукраїнської мови не завжди дає змогу побачити перебудову системно, тобто у взаємозв'язках. Часу ж на узагальнення просто немає. Тоді й можуть знадобитися тести на знаходження відповідностей. Наприклад,

1. Знайдіть відповідності між дієслівними формами і їхніми назвами:

1. Давали суть а) І майбутній
2. йому давати б) супін

3. давала бѣахъ в) плюсквамперфект
  4. даваахъ г) імперфект
  5. давать д) інфінітив
  - е) перфект
2. Знайдіть відповідності між часовими формами староукраїнського дієсловами і їхніми характеристиками:
1. Аорист а) занепав наприкінці XII – на поч. XIII ст.
  2. імперфект б) перетворився на сучасний минулий час
  3. перфект в) залишився у формі давноминулого часу
  4. I майбутній г) перетворився на майбутній синтетичний
  5. плюсквамперфект д) занепав у XIV ст.
  - е) перетворився у простий майбутній.

Освічена людина примітна й тим, що вміє переконливо доводити ті чи ті факти, пов'язані з її фаховою діяльністю. Цього важко навчитися поза заняттями, оскільки це одне з тих місць, де можлива і необхідна **академічна дискусія**. Ми не ставимо на меті описувати переваги такої форми навчання аргументації, але вважаємо за необхідне наголосити, що без неї студентові важко справитися із завданнями інтерпретаційного характеру. А саме вони засвідчують високий рівень підготовки студента. Про це в наступних дослідженнях.

Наш кількарічний досвід розв'язання на заняттях з історичної граматики української мови лінгвістичних задач, виконання тестів на знаходження відповідностей показує позитивну динаміку формування лінгвістичного мислення студента, що є необхідною базою його соціально-професійного становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колоїз Ж.В. Роль «історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника / Ж.В. Колоїз // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – Кривий Ріг: КДПУ, 2010. – Випуск 5. – С. 239 - 250.
2. Крижанівська Ольга. Формування лінгвістичного мислення на заняттях з історії української мови / Ольга Крижанівська // Наукові записки. Серія філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – Випуск 22. – С. 19 – 23.
3. Крижанівська Ольга. Навчальні курси історичного мовного циклу в підготовці філологів в українській вищій школі / Ольга Крижанівська // Наукові записки. Серія філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С. 530 – 532.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крижанівська Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.